

Сабадош І.

УКРАЇНСЬКІ НАЗВИ РОСЛИН: ІСТОРІЯ, ЕТИМОЛОГІЯ

Ужгород : Б. в., 2019. 1032 с.

Вихід друком нової книжки на «стару» тему — це завжди подія, варта уваги. Адже об'єкти дослідження, універсальні в часі, неминуче вимагають нових підходів, несподіваних ракурсів, а найбільше потребують усебічного їх охоплення. У ХХІ ст. при вивченні природничої лексики на перший план виходять етно- й антропоцентричні аспекти. Чи не найбільшою мірою це стосується рослинного назовництва. Тож недаремно видана 2019 р. праця «Українські назви рослин» починається цитатою з М. Рильського про те, що ботанічні найменування — ключ до пізнання естетики й навіть світогляду народу-носія.

Монографія «Українські назви рослин» має єдиного автора — ним є фахівець з діалектології та історії української мови, доктор філологічних наук, професор І. Сабадош. Проте читач одразу зауважить поліфонічність праці, намагання вченого фахово обґрунтувати й творчо розвинути ідеї найвидатніших лінгвославистів від ХІХ ст. до наших днів. За змістом і манерою подання фактів, ідей або положень книжка І. Сабадоша наслідує динамічну діяльність слів'янознавчого круглого столу, де кожен з учасників презентує свій лінгвофілософський мікрокосм. Водночас не викликає сумніву самотність дослідження, підтвердженням якої є бажання братися до найскладнішого — простежувати шлях розвитку як окремого фітономена, так і всього лексичного масиву, пов'язаного з рослинним світом.

Монографія І. Сабадоша — закономірне продовження його багаторічного доробку, присвяченого природничому лексикону української мови в синхронії й діахронії. Нова праця ґрунтується на великому масиві досліджень ботанічної лексики — від докторської дисертації 1986 р. і до монографій «Історія української ботанічної номенклатури (ХІХ — початок ХХ ст.)» (2014) та «Українська лексика в просторі й часі» (2015).

Книжка складається з передмови, шести розділів, висновків, резюме англійською мовою й переліку використаних джерел. Праця також містить і покажчики українських та латинських найменувань рослин в алфавітному порядку.

У передмові автор визначає засади й напрями дослідження української флоролексики, стисло розповідає про власний досвід попередніх історико-термінознавчих студій у цій галузі. Беззаперечну користь для читача має обґрунтування структури монографії, покликання на академічні визначники. Кожна ботанічна назва, що її аналізує І. Сабадош, супроводжується розлогою інформацією про неї в різних джерелах — ботанічних та лінгвістичних словниках, лікарських порадниках, травниках тощо. У більшості статей, присвячених низці найменувань того самого фітооб'єкта, дотримано єдиного принципу викладення матеріалу — від зафіксованих у найстаріших документах до сучасних нормативних фітоназв.

Студії української флорономенклатури І. Сабадоша охоплюють кілька напрямів: 1) історію мови; етимологію; 2) діалектологію; 3) типологічні дослідження; 4) семантику й мотивологію; 5) термінознавство. Попри заявлене в передмові прагнення крізь призму ботанічного лексикону розглянути особливості української духовної та матеріальної культури лінгвоетнознавчий складник у праці представлений мінімально, адже основним предметом дослідження є іс-

торія й сучасний стан термінології та номенклатури. А втім, зі статті про фітономен *манна* можна довідатися, з яких рослин у Київській Русі одержували манну крупу (с. 232) та яка трава з назвою *дриква* в XVIII ст. використовувалася як протиотрута від укусу гадюки (с. 329).

Перший розділ — «Українські назви рослин як предмет наукового вивчення» (с. 10–24) зосереджено на висвітленні актуальних проблем семантичної реконструкції, принципів класифікування назв, важливості міждисциплінарних зв'язків у дослідженні фітонайменувань. Автор визначає словотворення як «найінтенсивніше джерело поповнення лексики» в різні періоди її розвитку (с. 11), обстоює доцільність вивчення фітоназв насамперед за тематичним принципом (с. 13), простежує ключові етапи появи та формування ботанічних термінів (с. 15).

І. Сабадош визначає джерельну базу дослідження — пам'ятки писемності давньоруської, староукраїнської та періоду XIX — поч. XX ст. Сам автор найважливішою вважає новітню добу, адже це — час активного становлення літературних норм сучасної української мови, що передбачає, зокрема, добір лексичних, словотвірних і фонетичних варіантів успадкованих та запозичених найменувань флори.

У другому розділі — «Праслов'янська спадщина в українській ботанічній номенклатурі» (с. 25–213) подано розгорнуту історико-етимологічну характеристику назв рослин, які І. Сабадош відносить до праслов'янської спадщини. Автор скрупульозно добирає та перевіряє факти, важливі для реконструкції флоронайменувань періоду праслов'янської мовної єдності, — а їх у процесі роботи над ботанічною лексикою виявилось понад 400 одиниць. «Ми постійно остерегалися небезпеки помилитися», — зізнається дослідник, наголошуючи на необхідності врахування, крім мовних фактів, також даних ботаніки, палео- та геоботаніки, історії, археології, етнографії і т. ін. у кожному конкретному випадку (с. 25). Так, учений доводить, що назва *бузок* 'Syringa vulgaris L.', хоч і використовується в усіх слов'янських мовах, праслов'янською за походженням не є, оскільки й сама рослина на територію проживання західних і східних слов'ян завезена пізніше, ніж про неї вперше згадано в південнослов'янських пам'ятках. Проте І. Сабадош, услід за своїми попередниками-славістами, реконструює форму *ъзьъ для споконвічної на слов'янських теренах рослини — бузини, *Sambucus nigra* L. (с. 26).

Автор групує аналізований лексичний матеріал так: 1) назви дерев (дендроніми), 2) назви культивованих трав'янистих рослин», 3) «найменування дикорослих трав», — і це досить зручно. І. Сабадош дотримується загальноприйнятої ботанічної класифікації, подаючи досліджувану фітолексику за «Визначником рослин України» (1965), «Визначником рослин Українських Карпат» (1977), «Визначником вищих рослин України» (1987). Учений пильно стежить за чинністю міжнародної ботанічної термінології, за потреби замінюючи застарілі латинські назви сучасними.

У поле зору дослідника потрапили не лише питомі праслов'янські флороназви, а й давні запозичення на взір *дуня*, *гдуня*, *дуля* тощо 'Cudonia oblonga Mill., айва звичайна'. Доводячи грецьке походження праслов'янського **kdul'a* < **kdun'a*, І. Сабадош принагідно обстоює й латинську генезу **dyn'a* 'диня звичайна, *Melo sativus* Sag. ex M. Roem' (с. 70–71), хоча є й версії щодо власне слов'янських витоків назви *диня*, про що автор не згадує.

Аналізу підлягають не лише самі фітолексеми, а й їхні різноманітні деривати, зокрема емоційно забарвлені. Так, поряд із загальновідомим і нейтральним *просо* автор наводить *просище*, *пріско*, *прісисько* та похідні *просовик*, *просяник*, — доводячи таким чином давність і самої назви, і позначуваної нею сільськогосподарської культури (с. 95). Він відтворює еволюцію семантики назв *жито* та *рож* у різних діалектах праслов'янської мови на прикладах із найстаріших писемних пам'яток (с. 98). Тлумачення архаїчного *ягли* вчений доповнює поясненням сталих виразів на взір *(на)варити йагли*, з якого читач сам може зроби-

ти висновок про місце та роль відповідної рослини в житті сучасних українців (с. 95).

Третій розділ — «Ботанічна лексика давньоруського (українськоруського) періоду (XI–XIII ст.)» (с. 214–247) насичений пізнавальною інформацією з історії медицини, сільського господарства, кулінарії, релігії тощо, отриманою як безпосередньо з середньовічних текстів, так і опосередковано, під час ретельного аналізу відомих ученому археологічних знахідок. Для доведення своїх позицій автор добирає цікаві факти, іноді на межі фантастичних, як-от виявлення смородинового насіння при розкопках давньоруського міста (с. 220). З цього розділу читач має можливість дізнатися, як латинське *riper*, запозичене до східнослов'янського ботанічного лексикону, перетворилося на *перець* та який вигляд після слов'янізації мала ця назва в пам'ятках Давньої Русі (с. 220). Розлогим народознавчим коментарем супроводжується дослідження транспозиції найменування *сеукла* з листового буряка мангольда (*Beta esculenta* Gürke subs. *ciela* Moq.) на столовий буряк (с. 227).

Автор простежує семантичну еволюцію фітоназв від найдавніших фіксацій і донині. Деякі його тези — привід для дискусії: наприклад, про те, що «за даними більшості слов'янських мов, зокрема й болгарської, сербської, хорватської і словенської, праслов'янський номен *čьrnica <...> більш звичайним був у значенні 'чорниця'» (с. 218), тобто, на думку вченого, південні слов'яни, вживаючи цю назву, мали на увазі рослину *Vaccinium myrtillus* L., а не шовковицю *Morus* L. При цьому І. Сабадош покликається насамперед на словник за редакцією Ф. Славського, тоді як у виданнях «Материали за български ботаничен речник» за ред. Б. Ахтарова (1939), «Съкровищница на българската народна медицина» за ред. В. Каніскова (2015) та ін. подано різноманітні фонетичні варіанти *čьrnica у значенні *Morus* L. 'шовковиця', які свідчать про поширеність у південних слов'ян номена *черниця* на позначення саме рослини роду *Morus*.

У четвертому розділі — «Формування української ботанічної номенклатури XIV–XVIII ст.» (с. 248–334) розглянуто зміни, що відбулися у структурі та значеннях фітоназв, успадкованих із праслов'янської мови, й оцінено частоту вживання відповідних найменувань у літературі XIV–XV та XVI–XVIII ст.

Дослідник підкреслює виняткову роль публікації фундаментальних праць К. Ліннея, Б. Жусьє та А. Жусьє для розвитку наукової латинської номенклатури (с. 249), подає жанрову класифікацію текстів, що містили флоролексику. Говорить І. Сабадош і про те, що студії ботанічної лексики цього періоду були для нього надзвичайно трудомісткими, оскільки власне староукраїнських писемних пам'яток виявилось замало й не завжди можна було з упевненістю сказати, що зафіксовані в них фітолексеми справді вживалися в тогочасній українській мові, а не були взяті з російських чи польських джерел (с. 253–255).

З цього розділу книжки читачі довідуються, коли саме відбулося переосмислення таких лексем, як *вино*, *виноград* та *виноградник*, і за ними закріпилися ті значення, які ми фіксуємо в сучасній українській літературній мові (с. 248). І. Сабадош докладно й цікаво пояснює, що означає *волоський* у назві *волоський горіх* (с. 260) і відколи в письмових джерелах почав з'являтися номен *порічки* (с. 265).

П'ятий розділ монографії — «Розвиток ботанічної лексики XIX — початку XX ст.» (с. 335–766) автор відкриває стислим екскурсом в історію вивчення флороназв, покликаючись на студії В. Німчука, В. Гумецької, В. Карпової, присвячені періодам XI–XIII та XIV–XVIII ст., і констатує, що розвиток цієї лексико-тематичної групи в досліджуваний період доволі довго залишався поза увагою істориків української мови (с. 335), тож актуальність праці не викликає жодних сумнівів.

У цьому розділі, як і в усій праці, найбільшим та найдокладнішим виявився підрозділ «Найменування дикорослих трав». Автор, зокрема, називає прізвиська дослідників, які вперше вжили назви *барвінок*, *зірочник*, *очиток*, *перлівка*, *розторопша*, *цириця* як наукові терміни.

Належну увагу приділено явищу деетимологізації: *богун* < *багун*, *пловов-*

ник < лоховник, королів цвіт < кораловий цвіт, мудрень < модрень, розмарія < розмарин, козодрист < скорозріст, ярник < арніка. Автор розповідає й про причини плутання фітонімів яглиця — дяглиця, якими позначаються різні рослини (с. 613). Несподіванкою для багатьох стане відкриття І. Сабадоша, що назви клопогін, побідник, ластів'яче зілля, пухирник, мишавиця скальковано з латинської або давньогрецької мови.

І. Сабадош демонструє обізнаність не лише в лінгвістиці, а й у біології. Так, назви *петрові батоги* та *батіжки святого Івана* для *Cichorium intybus* L. він пояснює тим, що ця рослина найяскравіше цвіте в першій половині липня, близько до свят Івана Хрестителя (Купала) та апостолів Петра й Павла. А найменування цієї самої рослини *серпівник* спонукає автора монографії шукати в цикорієві будь-яку частину, яка б нагадувала серп, і він цю частину успішно виявляє (с. 730). Дослідник розповідає й деякі маловідомі сучасному читачеві факти, пов'язані з культивуванням тютюну, які привели до появи назв *папуша*, *рубанка* та *потерть* (с. 438).

І. Сабадош здатен і побачити друкарську помилку в одному з рідковживаних фітонімів, порівнявши його зі схожою назвою іншої рослини — *диванна* замість правильного *дивинна* 'дивина ведмежа, *Verbascum thapsus* L.' (с. 731) або, знайшовши іншомовний відповідник, довести, що автори словника внесли до реєстру хибно записану назву — *терник* замість *терпник* 'цикорій дикий, *Cichorium intybus* L.' (с. 666).

Автор залучає до етимологічного аналізу не лише загальновідомі назви рослин, а й вузькодialeктні, як-от: *ябрядь*, *ракамбуль*, *ничка*, *чипіга*, *нетота*, *бесіжник*, *швірк*, *людерев*, *багатниця* та ін.

Доводячи свою думку, вчений покликається не лише на староукраїнські писемні пам'ятки й сучасні лінгвістичні та енциклопедичні словники, а й на білоруські, польські, чеські, словацькі, угорські джерела та бере до уваги давньогрецькі й латинські відповідники. Особливість підходу І. Сабадоша до розв'язання етимологічних проблем полягає в тому, що результат таких пошуків, давши неоднозначну відповідь, сприймається не як потрапляння мовознавчої думки в глухий кут, а як вихід на ширший, ніж це видавалося можливим, науково-дослідний простір.

Крім найменувань власне рослин, об'єктом дослідження в цій монографії є й мікологічна лексика, що не зовсім виправдано з погляду біологічної систематики, адже гриби до царства рослин не належать. Проте варто визнати, що мікономени були об'єктом мовознавчих досліджень не так часто, тому І. Сабадош цілком слушно привертає увагу до таких цікавих номенів, як *котюрубка*, *земляне серце*, *вовча табака*, *дикий сир*, *снітий* та ін. Крім цього, дослідник аналізує, поряд з мікономенами, й найменування «деяких інших нижчих рослин» — водоростей.

У шостому розділі — «Загальні питання термінології. Історія української наукової ботанічної номенклатури» (с. 767–885) автор ретельно вибудовує межу між терміном та номеном. Проаналізувавши погляди Г. Винокура, З. Комарової, О. Мойсєєва, В. Німчука, О. Реформатського, Е. Скороходька, М. Баскакова та ін., учений доходить висновку про співвіднесеність терміна з одним конкретним поняттям певної галузі та про його стилістичну нейтральність. Водночас І. Сабадош нагадує, що в науковій літературі попри величезну кількість дефініцій дотепер не вироблено єдиного визначення (с. 770). Труднощі виникають і при тлумаченні поняття номена. У кінці розділу остаточно стерто різницю між науковою термінологією й науковою номенклатурою, ботанічними термінами та номенклатурними найменуваннями. Така аморфність пояснюється численністю поглядів як природознавців, так і лінгвістів-термінознавців на те, які рівні в ієрархії «номенклатура — термінологія» посідає кожне з цих двох понять.

Наголошуючи, що назви рослин неоднорідні за сферою функціонування, І. Сабадош виокремлює діалектні та літературні найменування, а в межах останніх — наукові ботанічні номени. У заголовку до одного з підрозділів згадано й «народні назви» (с. 785), проте автор уникає використання цього поняття, у

зв'язку з чим нерозкритим залишається питання, як він сам співвідносить «народний», «літературний», «діалектний» та «загальноживаний» — терміни, що вживаються в цьому розділі надалі. Дослідник, спираючись на свій багаторічний досвід, доволі впевнено прогнозує дальший розвиток української ботанічної лексики як її пуризації: «<...> цілком можливо, що в майбутньому будуть використовуватися діалектизми з метою зменшення дуже великої кількості транслітерованих латинських та інших запозичених номенів». Він наводить і промовисті приклади регіональних, карпатських найменувань рослин *Picea A. Dietr* та *Leontopodium alpinum Cass.*, що ввійшли до академічних видань — визначників рослин України ще 1965 і 1977 рр. як наукові номени (с. 787).

Порушує І. Сабадош і актуальну для сучасної ботанічної термінології проблему дублетності та пропонує шляхи до її розв'язання, озвучені ще у працях В. Махека, Й. Пресла, А. Тошева, М. Левченка та ін. Утім, учений не наполягає на строгому відборі в тих випадках, коли два номени мають значну традицію вживання, як *air* та *lepeha* (с. 881–883).

Читачі мають змогу довідатися про вагомі для українського термінознавства постаті — Х. Августиновича, І. Верхратського, Ф. Вовка, В. Воляна, І. Гавришкевича, М. Новицького, О. Роговича, М. Срединського, О. Янати, Н. Янати та багатьох інших. Принагідно вчений аналізує їхній доробок і демонструє як випадки наступництва в унормуванні ботанічного словника, так і дискусії довкола вибору назв носіями різних говірок. І. Сабадош неупереджено знайомить загал з поглядами М. Левченка, П. Єфименка, М. Драгоманова, А. Кримського щодо теоретичних засад формування української національної ботанічної термінології. Не забуває він і дати уточнювальні коментарі про делікатне для нинішньої українистики поняття «русинський» (с. 809).

Автор докладно розповідає історію лексикографування ботанічних назв, урахувуючи і внесок тих мовознавців, які уклали загальномовні словники — Є. Желехівського, Б. Грінченка, М. Уманця та А. Спілки, О. Афанасьєва-Чужбинського та інших словників. Цей розділ містить інформацію про час появи в українській національній ботанічній термінології таких екзотичних назв, як *чайне дерево*, *ваніль*, *кокосова пальма*, *пальмове дерево* (с. 818). При цьому І. Сабадош простежує узгодження фітономенів з чинними правописами, ураховує зв'язок ботанічного лексикону з соціально-політичними змінами в Україні, національно-культурним відродженням, зросійщенням, коренізацією та її згортанням, упровадженням у радянському термінознавстві принципу мінімальних розбіжностей національної термінології з російською тощо. Він також періодизує іншомовні впливи на українську фітолексику — грецької, латини, польської, російської, німецької рослинної термінології.

Не оминаючи очевидних труднощів, з якими стикаються українська ботанічна термінологія й номенклатура протягом усього періоду їхнього становлення, учений характеризує процес розвитку цієї галузі загалом оптимістично: «Українська наукова номенклатура ботаніки <...>, ставши повнокривною підсистемою наукової термінології ботаніки, у своєму розвитку досягла такого рівня, що в основному задовольняє потреби сучасної науки», — зазначає автор у висновках (с. 889).

Отже, високий фаховий рівень фундаментального дослідження І. Сабадоша зможуть гідно оцінити й досвідчені лінгвісти — діалектологи, термінознавці, історики мови, — і ті, для кого монографія «Українські назви рослин» — це перше знайомство з багатогранною проблематикою номінації флори у слов'ян. Послугуючись інформацією, яку щедро постачає ця книжка, можна створювати безліч курсів та спецкурсів для студентів і аспірантів, доповнювати і візнаманітнювати змістовий складник українознавчих студій на будь-якому рівні мовної підготовки.

О. Малаш

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ, Україна
Електронна пошта: darmodej@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

O. Malash

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences
of Ukraine, Kyiv, Ukraine
E-mail: darmodej@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-5726-5646>

Sabadosh I.

UKRAINIAN PLANT NAMES: HISTORY, ETYMOLOGY

Uzhhorod: no publ., 2019. 1032 p.

Дата надходження до редакції — 14.01.2020

Дата затвердження редакцією — 16.01.2020

Зауважимо, що дослідниця не обмежується матеріалом художніх творів та епістолярної спадщини українських письменників к. XVIII – поч. XXI ст. й залучає до аналізу ресурси Інтернет-публіцистики, приклади із соціальної мережі Facebook, інтернет-форумів й усного розмовного мовлення. На широкому фактичному матеріалі, що репрезентує художній, публіцистичний і розмовний стилістичні різновиди української мови, О. Халіман описала механізми породження оцінки за допомогою граматичних засобів, показала транспозицію граматичних форм і шляхи метафоризації граматичної семантики.

Монографія складається з передмови, трьох розділів, післямови, списку використаної літератури, що налічує 550 джерел, та додатків. У передмові окреслено актуальність дослідження, його мету, схарактеризовано основні принципи відбору матеріалу.

Перший розділ «Грамматика оцінки. Методологія дослідження та його термінологічний інструментарій: проєкція на морфологічні ресурси мови» (с. 19–115) присвячений вивченню категорії оцінки як лінгвофілософської, комунікативно-прагматичної, логіко-лінгвістичної та універсальної категорії. Авторка вивітлює витoki та характеризує етапи становлення й розвитку граматики оцінки, наводить засади вивчення граматичних засобів вираження аксіологічних смислів (с. 30–52). Послідовно та логічно показано поліфункційність мовної оцінки, зокрема розкрито її гносеологічну, комунікативну, експресивну та кумулятивну функції.

У першому розділі також ґрунтовно описано історію становлення граматики оцінки, схарактеризовано складний діахронічно-синхронічний процес породження оцінних значень на рівні граматики, визначено лінгвофілософське підґрунтя категорії оцінки, окреслено термінологічне поле та методологічні засади породження оцінних відтінків значення морфологічних засобів, а також сформульовано принципи, на яких ґрунтується грамматика оцінки. Не заперечуючи здобутків попередників, О. Халіман не протиставляє граматику оцінки структурній граматиці, а наголошує на важливості поєднання системного та функційного підходів до її аналізу. Саме тому вона відмовляється від окреслення чітких меж між грамматикою й лексикою, адже, на її думку, «лексичні й граматичні семи розділити, звісно, неможливо» (с. 121). Розкриваючи лінгвофілософське підґрунтя граматики оцінки, авторка пов'язує досліджувану категорію з такими поняттями, як персональність, узагальненість, темпоральність, простір, гендер, квантитативність, інтимізація, тональність, речовинність, означеність / неозначеність, якість, ступінь вияву ознаки тощо. Дослідниця простежує виразну взаємодію категорії оцінки з низкою мисленнєвих понять, які репрезентовані в мові системою лексико-граматичних класів іменника, некодифікованими формами ступенів порівняння прикметників, дієслівних видових і часових форм, та вважає оцінні судження наслідком мисленнєвої діяльності й взаємодії різних філософських категорій (с. 70). Поза увагою О. Халіман не залишається й таке явище, як лексико-граматичний плюралізм, що ґрунтується на створенні ефекту семантичної двозначності. Авторка переконливо показує, як форма у своєму категорійному значенні слугує реалізації певної функції у висловлюванні. Під час з'ясування особливостей грамемної транспозиції для вираження оцінки вона детально зупиняється на описі явища використання однієї граматичної форми в значенні іншої та акцентує увагу на збільшенні виражальних властивостей мовних одиниць у таких випадках, зокрема констатує зміни у виявленні номінативних та експресивних можливостей граматики. У полі дослідження потрапляє й граматична прецедентність, що забезпечується типовим уживанням граматичних

форм і в прямому, і в переносних значеннях. Свідоме / несвідоме використання мовцями граматичних одиниць з оцінним значенням дослідниця справедливо пов'язує з типом мовної особистості. Теоретична цінність параграфа «Граматична прецедентність як наслідок граматикалізованих оцінних значень» (с. 87–89), на наш погляд, була б усе ж вагомішою, якби авторка проілюструвала заявлені тези прикладами. Подаючи метамову наукового опису, дослідниця торкається питань формування термінологічного поля граматики оцінки та вводить поняття комунікативної лінгвістики, лінгвістики креативу, прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики, синтаксису і навіть літературознавства, яскраво репрезентуючи синкретизм у сучасній лінгвістиці. Зазначимо, що предметом рецензованого дослідження є морфологічні засоби вираження аксіологічних смислів в українському мовному просторі, при описі яких доречно було би більшою мірою використати вчення С. Карцевського про дуалізм мовного знака та поняття асиметрії. Також видається доцільним чіткіше окреслити відмінності між термінами «маніпулема» та «ігрема». Виникає питання, чи завжди ігрему можна розглядати як мовний засіб, що має маніпулятивний потенціал? Проте загалом авторці слід віддати належне, адже вона доповнила термінологічне поле граматики оцінки такими термінами, як, наприклад, «граматична ігрема (квазіігрема)», «лекеико-граматичний океиморон», «однина агресивна», «однина експресивно оцінна», «оцінна ігрема», «тональність пошанності / удаваної пошанності, самопшани, самоприниження, фамільярності, байдужості» тощо. Відзначимо, що до аналізу залучено й конетрукції, які мають потенційно оцінні значення. До того ж О. Халіман бере до уваги частотність уживання тих чи тих граматичних форм у нетипових значеннях, використовуючи поняття сильної / слабкої оцінної позиції функціонування грамем (с. 91–92), первинної / вторинної функції граматичної одиниці. Чимало уваги приділено опису морфологічних засобів моделювання тропів як репрезентантів оцінних значень. Незважаючи на те, що граматична структура характеризується стійкістю та сталістю системних зв'язків, меншою мірою зазнає впливу екстралінгвальних факторів, унаслідок чого дослідження шляхів і способів її метафоризації є доволі складним, авторка успішно долає ці проблеми й переконливо доводить, що у створенні художніх тропів беруть участь і лекеичні, і граматичні засоби. Не залишилися поза увагою дослідниці й такі художні тропи, як гіпербола, літота, а також явища евфемізації та дисфемізації. Але чому тропи розглянуто під кутом зору аксіологічної прагмалінгвістики і граматики оцінки вибірково? Повністю виправданим уважасмо також обраний О. Халіман спосіб розкриття оцінного значення граем крізь призму їхньої репрезентативності в різних мовленнєвих жанрах. Дослідниця не тільки констатує та описує граматичні одиниці з оцінним значенням, але й намагається пояснити причини оцінності, якої набувають ці конетрукції в мовленні, вивілює їхні комунікативні функції, розкриває інтенції мовця, який вдається до їх використання у свосму мовленні. Не заперечуючи ролі лекеики в моделюванні оцінних смислів, вона показує, як граматичні одиниці — репрезентанти різних граматичних категорій (роду, числа, ступеня порівняння, виду, часу, способу й т. ін.) — перетворюються на ігреми й слугують засобами вираження нетипових й оказіональних смислів. Наголосимо й на тому, що О. Халіман велику увагу приділяє опису феномену гри, що виявляється в мові за допомогою низки засобів, наявний в різних типах комунікативних ситуацій і репрезентований у різних типах дискурсу. Розглядаючи гумор як невід'ємний складник ментальності українців та їхньої комунікативної культури, вона фокусує увагу на особливостях

тях моделювання мовної гри саме за допомогою морфологічних засобів української мови.

Другий розділ монографії «Грамаіичні категорії іменних частин мови у фокусі грамаіики оцінки» (с. 116–236) присвячений розгляду грамаіичних категорій іменних частин мови крізь призму оцінності. Авторка з'ясовує роль категорії роду у вираженні оцінних значень, описує ситуації, у яких родові форми вживаються нетипово. Особливо цікавим, на нашу думку, є виокремлені в монографії тематичні групи антропонімів з оцінним значенням, які вживаються у складі синтаксичного фразеологізму «хтось (ім. чол. роду) у спідниці» і характеризуються невідповідністю родових форм статі позначуваних осіб. Докладно репрезентовано погляд на грамаіичну категорію числа, що ґрунтується на взаємозв'язку кількості та якості як передумові породження аксіологічних смислів. Оперуючи багатим теоретичним матеріалом, а також великою кількістю прикладів, дослідниця показує роль грами числа, в основі якої — багатозначність форм однини та множини, у моделюванні мовної гри. Розкриття оцінних значень форм пошанної множини описано з опертям на праці попередників і з урахуванням здобутків етнолінгвістики з цієї проблематики. Однак у праці дещо поверхнево репрезентовано особливості функціонування в мовленні псевдопошанних форм *шановна, шановні*, а також псевдопестливих форм *дороженький, дороженька*, що вирізняються частотністю вживання. Авторка стверджує, що вживання тієї чи тієї займенникової форми в різних комунікативних ситуаціях перебуває в зоні так званого комунікативного ризику й може ставати підставою комунікативних девіацій. Щоправда, опису вживання займенника *Ви* як засобу дисгармонізації спілкування та збільшення дистанції між учасниками спілкування можна було приділити й більше уваги. Ідеться про контрастне вживання *Ви* форм, особливо адресованих старшими та вищими за статусом особами істотно молодшим і нижчим за суспільною позицією комунікантам. Виявляючи риси спостережливого та вдумливого дослідника, О. Халіман показує відмінність між відмінковими парадигмами іменників — істот і неістот, розкриває прагмаіичний потенціал іменникової форми знахідного відмінка однини на позначення неістот. Привертають увагу й роздуми про вживання некодифікованої іменникової кличної форми — «нового кличного відмінка». Під час з'ясування особливостей репрезентації оцінних значень грамаіичною категорією відмінка дослідниця доходить висновку, що іменнику властива семантична спеціалізація, яка обмежує маніпуляцію відмінковими формами. Незважаючи на це, їй вдається виокремити способи моделювання грамаіичних іґрем — відмінкових форм крізь призму морфологічної оцінки. Запропоновано й роздуми про інтенції мовців, які використовують щодо іншомовних слів українські відмінкові парадигми. Без перебільшення можна сказати, що своєю працею О. Халіман зробила чималий внесок й у теорію креативної грамаіики, оскільки показала особливості української мови в ситуаціях моделювання мовної гри, розкрила прагмаіичний потенціал оказіональних утворень, з'ясувала роль ненормативних утворень у формуванні нових значень. Розмірковуючи про мовні аномалії, авторка зауважує, що подекуди межа між нормою й ненормативним утворенням може бути ледь відчутною, і вирізняє серед порушень мовних норм зумисені та незумисені, показуючи, як це позначається на їхній комунікативній функції та прагмаіичному ефекті. Вичерпно та всебічно описано випадки вживання ненормативних грамаіичних форм як засобів вираження оцінного значення.

У третьому розділі «Діселівні грамаіичні категорії у фокусі грамаіики оцінки» (с. 237–367) показано роль діселова та його грамаіичних форм у формуванні

оцінних значень. Протиставляючи видові дієслівні форми, авторка робить спробу визначення їхніх функцій та розкриття прагматичного потенціалу у вираженні оцінних значень. Проте зауважимо, що в наведених прикладах оцінне значення не завжди очевидне й інколи вимагає більш докладних тлумачень і авторських міркувань. Наприклад, відповідь на запитання *Прочитав? Читав* не завжди можна трактувати як вияв негативної оцінки своєї діяльності: така констrukція може маркувати бажання мовця підкреслити прагнення зробити необхідну дію, позитивно позиціонувати себе, показати свою мовленнєву компетентність, намір неформалізувати комунікативну ситуацію та покращити стосунки зі співрозмовником тощо. З'ясовуючи комунікативно-прагматичні особливості використання дієслівних видових форм наказового способу, О. Халіман намагається виокремити наміри мовця, але такі інтенції, як бажання привернути увагу до себе, вишиститися над комунікативним партнером, репрезентувати себе як дотепного та розумного співрозмовника залишаються поза межами аналізу. Дослідниця показала, як уживання часових форм слугує створенню оцінного значення й описала механізм виникнення оцінки шляхом навмисного вживання форми одного часу замість іншого і дійшла висновку, що саме навмисні порушення при дієвідмінюванні породжують ігрові та відзначаються великим прагматичним потенціалом. Висвітлюючи аксіологічне значення граматичної категорії способу, авторка показує, що дієслівні форми способу крім своєї первинної категорійної функції у певних контекстах можуть виконувати інші функції способові й часові. Особливо прикметно, що О. Халіман бере до уваги порядок слів в аналізованих синтаксичних сполуках і демонструє його семантичну значущість. Чимало місця в праці відведено розкриттю прагматичного потенціалу безособової форми дієслова. Мовленнєва констrukція на зразок *Дисертація пишеться*, як видасться, маркує не тільки негативну оцінку, але й передає інформацію про те, що процес відбувається повільно — не так, як хотілося б мовцю. А безособова форма *на-ся* слугує зняття відповідальності із себе: мовець не керує процесом, а тому не відповідає за незадовільні результати роботи. Спостерігаючи за функціонуванням у мовленні таких синтаксичних фразеологізмів, як *А він — кричати!* та *Сидіти!*, дослідниця помітила, що значення тієї чи тієї синтаксичної констrukції залежить від екстралінгвальних факторів і часто зумовлюється ситуацією, у якій відбувається спілкування. Доведено, що непряме вживання інфінітива не завжди приводить до виникнення оцінних значень, адже прагматично виразні форми лише іноді стають аксіологічно виразними. Заслуговує схвалення й факт урахування під час аналізу оцінних моделей стосунків між комунікантами, а також спроба описати інтенції мовця під час аналізу різних типів фразеологізованих сполук, які відзначаються яскравим оцінним значенням. Зауважимо, що в трактуванні значень не всіх грамем можна однозначно погодитися з авторкою. Наприклад, деякі сумнівні висновки інтерпретації моделі *А прибрати?*, яку дослідниця кваліфікує як неввічливу. На нашу думку, така констrukція є «ввічливою» порівняно з докором, наказом чи категоричним проханням. До того ж згадану фразеологізовану сполуку мовець може використовувати як жарт — для гармонізації та інтимізації спілкування, виходу з напруженої ситуації, а також у ситуаціях флірту — коли йдеться про міжгендерну інтеракцію, наприклад: *А дати цюмчик?*, *А подякувати таткові?* (з усного мовлення). Проте однозначно погоджуємося з авторкою, що значення граматичних одиниць істотно залежить і від характеру дії, до якої стимулює свого комунікативного партнера мовець, і від її сприйняття ним.

~~Не применшуючи теоретичного значення праці та її ґрунтовності, відзначимо, що монографію можна було б доповнити результатами дослідження прагматичного ефекту граматичних іграм, зокрема реакцій адресата на них, а також розглядом каузального вживання граматичних категорій з позиції гармонізації / дисгармонізації формальної та неформальної комунікації з урахуванням екстралінгвальних факторів спілкування.~~

~~Однією з істотних переваг рецензованої наукової студії є те, що О. Халіман дає не тільки вичерпну інформацію про механізм утворення оцінних значень граматичних форм, але й подає аналітичну розвідку з історії дослідження цього явища, вступас в дискусію з представниками різних лінгвістичних шкіл й обстоює власний погляд на трактування мовного явища. У монографії ефективно застосовано порівняльний метод, що дав змогу простежити граматичну своєрідність української мови у вираженні оцінних значень у зіставленні з іншими мовами, зокрема російською, а також показати особливості комунікативного етикету носіїв української мови та ментальності українців загалом.~~

~~Монографія О. Халіман відзначається чіткою структурованістю та логічністю, а також великою кількістю яскравих прикладів, узятих з різножанрових текстів — репрезентантів різних типів дискурсу, що демонструють досліджувану категорію оцінки та підтверджують заявлені в праці теоретичні положення.~~

~~Умотивованими, на нашу думку, постають висновки до розділів й узагальнення, подані в післямові до монографії, що висвітлюють результати здійсненого дослідження відповідно до зазначеної в передмові мети та чітко узагальнюють авторську позицію. Позитивним є наявність додатків, що полегшують сприйняття статистичної інформації, а також акумулюють дані щодо частотності функціонування тих чи тих оцінних граматичних іграм.~~

~~Загалом можна стверджувати, що О. Халіман зробила успішну спробу розкрити частиномовний потенціал мовних засобів, показавши, як граматична форма у своєму категорійному значенні слугує реалізації певної функції у висловлюванні.~~

~~Рецензована монографія, що репрезентує «морфологію оцінки», є вагомим внеском у теорію української аксіології, граматики та прагмалінгвістики й відкриває широкі перспективи для дослідження граматичних категорій оцінки з позицій гендерології, а також крізь призму міжкультурної комунікації та національно-мовної картини світу.~~

~~I. Ю. Шкіцька,~~

~~Тернопільський національний економічний університет,~~

~~м. Тернопіль, Україна~~

~~Електронна пошта: i.shkitska@gmail.com~~

~~<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>~~

~~I. Yu. Shkitska,~~

~~Ternopil national economic university,~~

~~Ternopil, Ukraine~~

~~E-mail: i.shkitska@gmail.com~~

~~<http://orcid.org/0000-0002-0252-8111>~~

~~Khaliman O.~~

~~THE GRAMMAR OF EVALUATION: MORPHOLOGICAL CATEGORIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE : MONOGRAPH~~

~~Kharkiv : Maidan, 2019. 458 p.~~

~~Дата надходження до редакції — 11.02.2020~~

~~Дата затвердження редакцією — 13.02.2020~~